

Орозбаева А.К.

МЫЙЗАМДУУЛУКТУН НЕГИЗДЕРИ

Орозбаева А.К.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЗАКОННОСТИ

А.К. Orozbaeva

THE BASIC PRINCIPLES OF LEGALITY

УДК: 347.79.076

Мыйзамдуулуктун негиздеринин түрлөрү, алар тууралуу окумуштуулардын пикирлери жана Конституциядагы мыйзамдуулуктун негиздеринин берилиши тууралуу жазылган.

В статье говорится о принципах законности, их видах и мнения ученых о них. А также принципы законности которые отражаются в Конституции.

The article refers to the principles of legality, their views and opinions of scientists about them. And the principles of legality which are reflected in the Constitution.

Мыйзамдуулуктун негиздерине болгон бир түрдүү мамиле жана талап жок. Кээ бир окумуштуулар бул негиздерди айырмалоо туура эмес, бул негиздердин жана мыйзамдуулуктун талаптарынын карама-каршы келишине алып келет деп эсептешет. «Мыйзамдуулукка болгон талаптар анын негиздеринин негизги маанисин бөлүп көрсөтүүгө зарыл болгон мыйзамдуулуктун идеясынын түзүлүшүн конкреттештирүү, ошону менен бирге ар бир мыйзамдуулуктун негизи өзүнө ылайык талаптарды камтыйт. Алар аталган негиздин мазмуну жана таасиринин чеги менен аныкталат. Мында мыйзамдуулукка болгон талаптар генетикалык жактан жана субардинациялык негиздерге баш ийет деген жыйынтык чыгарсак болот. Негиздер талаптарга салыштырмалуу биринчи орунда турат, ал эми талаптар болсо негиздердин мазмунун ачып көрсөтүп конкреттештирет.»,- дейт профессор Вопленко Н.Н. [2: 7].

Дагы бир көз караш, мыйзамдуулуктун негиздери жана талаптары бири-биринен көлөмү жагынан жана ар түрдүү багыттарга ээ болгондугунан айырмаланышат. Демек, мыйзамдуулуктун негиздери мыйзамдуулукту терең түшүнүүдө анын маанилүүлүгү, зарылдыгы анык экендигин аныктап турат.

Ошондуктан, мыйзамдуулуктун негиздери бардык жаңы башталыштардын тутуму катары каралат, анын жаратылышы жана багыталышынын терең мүнөздөмөсү мыйзамдуулуктун сапатын аныктайт. Мыйзамдуулуктун талаптары анын негиздеринен айырмаланып, кээ бир укуктук ченемдердин мазмунунда укук чыгаруу, укукту ишке ашыруу, укукту колдонуу, түшүнүк берүү сыяктуу субъекттердин ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу түрлөрдө жалпылык бар. Мындай пикирге окумуштуулар В.К. Бабаев, В.В. Демидов, О.П. Сауляктар кошулушат.

Адабияттарда көрсөтүлгөндөй мыйзамдуулуктун бир нече негиздерин (үчтөн он бирге чейин) белгилешет.

Мыйзамдуулуктун төмөндөгүдөй негиздери бар:

1. Мыйзамдын улуктугу (мыйзам алдындагы укуктук акт мыйзамга каршы келбегенде, ченемдик актылардын иерархиялык (баскыч) тутумдарын камсыздайт);

2. Мыйзамдуулуктун биримдиги (мамлекеттин бардык территориясына тийгизген таасирин божомолдойт);

3. Мыйзамдуулуктун жалпылыгы (бардык адамдарга тийгизген таасири);

4. Мыйзамдуулуктун максатка ылайыктуулугу (мыйзамда жана укукта көрсөтүлгөн мамлекеттин жана коомдун максаттарга жетүүсүнө көмөктөшөт);

5. Мыйзам алдындагы теңдик (бардык жарандарга бирдей укук жана талаптарды көрсөтүү);

6. Жарандардын негизги укуктарынын жана эркиндиктеринин кепилдиги (индивидди ар тараптуу коргоо жана жалпы гуманитардык баалуулуктардын артыкчылыктарын (приоритет) камсыздоонун зарылчылыгы);

7. Укук бузуу үчүн жазанын болбой койбостугу (мыйзамдуулуктун юридикалык жаратылышынын мүнөздөмөсү);

8. Мыйзамдуулуктун жана маданиятуулуктун байланышы (мыйзамдуулуктун нравалык жаратылышынын мүнөздөйт). [6 :77]

Алсак, Л.А. Морозова мыйзамдуулуктун негиздерин эки чоң топко бөлөт - ички жана сырткы. Ички негиздерди алтыга бөлүп карайт: [4 : 27.2]

- бирдейлик (укук чыгарууда жана укук ишке ашырууда мыйзамдуулуктун мамлекеттин бардык аймагында бирдей багытталгандыгын билдирет.)

- жалпылык (мыйзамдуулуктун жалпыга бирдей деңгээлде экендиги, эч кимге өзгөчөлүктүн жоктугу. Бул негиз бардык иштеп жаткан укук ченемдерине тийиштүү)

- аныктык (мыйзамдуулуктун максаттуулуганда көрүнөт. Укук ченемдеринин нагыз жүрүм-турумунун жана колдонуудагы талаптарды ишке ашырылганда аткарылат).

- максатуулук (Максаттуулук укуктун баалуулугунан келип чыгат. Коомдун турмушу үчүн уюшумдуулукту жана тартипти камсыздоо.)

- кепилдик (мамлекеттеги бекем мыйзамдуулук таасирсиз, аны камсыздоочу таасирдүү механизмдерисиз мүмкүн эмес).

- укук бузуудагы юридикалык жоопкерчиликтин болбой койбостугу (бардык укук бузууларды өз учурунда ачуу жана күнөөлүүгө шайкеш жаза же башка таасир этүүчү чараларды колдонуу).

Сырткы негиздерди жетиге бөлөт:

- маданиятуулук;

- ыймандуулук;
- адилеттүүлүк;
- саясат;
- демократия;
- легитимдүүлүк;
- тартип.

А.В.Мелехиндин пикири боюнча Россияда азыркы убакта мыйзамдуулуктун негиздери деп төмөнкүлөрдү таанышат: [3: 3]

- федерациянын мыйзамдарынын башка бардык укуктук актылардын үстүнөн улуктугу
- мыйзам жана сот алдында бардыгынын теңдиги

- башкаруучу органдардын жана кызмат адамдарынын ишмердүүлүгүндөгү өз билемдүүлүктү жок кылуу

- мыйзамда көрсөтүлгөндөй бардык аймакта мыйзамды бирдей түшүнүү жана колдонуу

- өзүнүн укуктарын жана эркиндигин коргоодо башка адамдардын укугун жана эркиндигин бузбоо;

- укук бузуулар менен натыйжалуу күрөшүү, жарандардын укугун жана эркиндигин ишеничтүү коргоо жана анык кепилдик берүү;

Коомдун турмушунда актуалдуу проблемаларды чечүүдө мыйзамдуулуктун мааниси жана юридикалык практиканын иши төмөнкүлөрдөн куралат:

- мыйзамдуулукта укукка болгон чыныгы мамиле көрсөтүлөт: анын жалпыга милдеттүүлүгүндө, күчүндө жана баалуулугунда;

- мыйзамдуулук коомдо болгон социалдык түзүлүш менен укуктук маселелер, саясий режим менен болгон байланыштарды билдирет;

- мыйзамдуулуктун абалы коомдогу укуктук тутумдун негизги болгон рухий идеялар менен түздөн-түз байланышта – бул мээримдүүлүктүн башаты, социалдык адилеттүүлүк, чыныгы теңдик, коомдогу инсандардын абалы;

- күнөөсүздүктүн болжому.

Жогорудагы айтылган бир топ негиздер ар бир мамлекетте мыйзамдуулукту сактоодогу зарыл болгон негиздер деп айтсак болот. Биздин оюбузча, жогорку негиздер азыркы мезгилдеги Кыргызстан үчүн актуалдуу жана аларды сактоо, көзөмөлдөө зарыл. Кээ бир негиздердин маанилерине токтолсок.

Мыйзамдуулуктун үстөмдүгү - бул негизде бардык ченемдик укуктук актылардын жана укуктук колдонуу актылардын мыйзамга көз карандылыгын түшүнүүгө болот.

Мыйзамдын үстөмдүгү негизи төмөнкү талаптарда кенири жайылат:

- бардык мыйзамдар Конституцияга жана башка жогорку мыйзамдарга туура келүүсү зарыл;

- мыйзам алдындагы ченемдик актылар мыйзамдарга туура келиши керек;

- укук колдонуу жана укукту колдонуучулук ишмердүүлүгү мыйзамга жана мыйзамдуу ченемдик актыларга негизделип, ага туура келүүсү керек;

- жекече жүрүм-турум актысы да, мыйзамдын өзүнө жана мыйзамга негизделген мыйзам алдын-

дагы ченемдик актыларга жана укук колдонуу актыларына туура келиши керек.

Башкача айтканда, биз, мыйзамдуулуктун ылайыктуу талаптары аркылуу мыйзамдын үстөмдүгү негизинен конкреттүү укуктук тапшырмаларга (буйруктарга) келдик. Ушул эле жол менен ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн жана анын жыйынтыктарынын натыйжасында мыйзамдуулуктун башка негиздерин да талаптарга, андан кийин белгилүү бир укуктук ченемдерге айландырууга болот. Бул анын талаптарынын тизмегин так аныктоо, мыйзамдуулукту жана укуктук тартипти бекемдөө үчүн кошумча мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө жана аларды ченемдик бекемдөөгө жана коркөтөшүрүүгө мүмкүндүк берет. Конституциядан алсак:

1. Кыргыз Республикасында Конституция эң жогорку юридикалык күчкө ээ жана ал Кыргыз Республикасында түздөн-түз колдонулат.

2. Конституциянын негизинде конституциялык мыйзамдар, мыйзамдар жана башка ченемдик укуктук актылар кабыл алынат. [1: 6]

Мыйзам алдында баарынын теңдиги - бул негиздин маңызы: мыйзамды ишке ашыруу жараянында жана аны бузууда бирдей деңгээлде мыйзам алдында жоопкерчилик тартат. Эч кандай кызматтык, социалдык мүлктүк абалы, мурда көрсөткөн кызматы, тигил же бул улутка тиешелүүлүгү, партиясы ж.б мыйзамды сактоодо жана аны бузганда жоопкерчиликтен бошотулбайт. Конституцияда көрсөтүлгөндөй Кыргыз Республикасында мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей. [1:16]

Эч ким жынысы, расасы, тили, майыштуулугу, этносто таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлары боюнча кодулоого алынышы мүмкүн эмес. [1:16]

Мыйзам алдында баарынын теңдиги Кыргыз Республикасынын Конституциясында так жана даана көрсөтүлгөн. Бирок, чындыгында, Кыргыз Республикасы өз алдынча эгемендүү мамлекет катары таанылган учурдан бери мамлекетибизде кабыл алынып жаткан мыйзамдардын бири да так аткарылбастан келе жатат десек эч бир жаңылышпасак керек.

Азыркы учурда да эки элдик толкундоону башынан өткөргөн өлкөбүздүн жарандары, демократиялуу өлкөдө жашап жатышып, мыйзам алдында баарынын теңдиги бирдей экендиги чынында жок болуп бара жатканын сезишип, кайрадан кандайдыр бир оппозициялык көз караштагы партиялардын же болбосо кандайдыр бир үчүнчү күчтөрдүн кыймылы астында акырындап, өлкө президенти бардык укуктарды өзүнө ылайыкташтырып бара жаткандыгын ашкерелешип, элдик курултайлар жана митингдерди уюштуруу менен мурунку жана азыркы бийликте олтурушкан өкмөт башчы, саясатчылар жана чиновниктер бири да эл алдында аткарылган иштер боюнча отчет беришпестен, журт алдында ар түркүн саясий оюндарды ойношуп келе жатышат.

Мыйзамдуулуктун бирдейлиги – бардык аракеттеги мыйзамдардын жана ченемдик – укуктук акты-

лардын көп түрдүүлүгү жергиликтүү өзгөчөлүктөргө карабастан, мыйзамдуулук жалпы өлкөгө бирөө гана болушу керек.

Жогорку Кеңеш мыйзамдарды кабыл алууда өлкөнүн кызыкчылыктарын, ошондой эле субъекттердин кызыкчылыктарын эске алуусу зарыл. Укуктук ченемдерди бирдей түшүнүү – бул укуктук ченемдердин сапатынан, так баяндалгандыгынан, андагы түшүнүктөрдүн мазмунунун тактыгынан, ошондой эле бул ченемдерди колдонуучулардын кесиптик даярдыктарынын деңгээлинен көз каранды. Мыйзамдуулуктун бирдейлиги бир эле мыйзамга, башкача айтканда, кеңири мааниде мыйзам чыгарууга эле эмес, бардык укуктук ченемдерди сактоону талап кылат. Ар бир мыйзамдуу акт эгерде мыйзамды өнүктүрүү үчүн чыгарылса жана мыйзамга туура келсе, анда аны мыйзам менен бирдей деңгээлде сактоо зарыл, мыйзамдуу актты бузуу, мыйзамды бузууга барабар. Ар бир республика, облус, райондор жалпы мамлекеттиктен айырмалуу болгон өзүнүн мыйзамдуулуктарын түзүү аракетине жол коюлбайт дегендикке жатат.

Өлкөбүздө мыйзам чыгаруу палатасы Жогорку Кеңеш саналат, чынында Жогорку Кеңеш тарабынан жалпы элдерге ыңгайлашкан мыйзам жана мыйзам актылары кабыл алынап жатат. Биздин республикада кабыл алынган мыйзамдардын бардыгы аткарылбай кагаз жүзүндө эле калып келе жатат.

Юридикалык жоопкерчилик түшүнүгү, жазалоо түшүнүгүнө караганда кең мааниде жаза, башкача айтканда, колдонуудагы мыйзам чыгаруу бардык учурларда эле, субъектке санкция колдонууну максат кылбайт. Юридикалык жоопкерчиликтин милдеттүүлүгү укук бузуучуну кармоого жана аны жазалоого баруусу керек дегендик эмес. Ал бир нече шарттарды сактаганда гана болушу мүмкүн, ага төмөнкүлөр кирет:

- юридикалык жоопкерчилик, укук бузуулар болуп туруучу же боло турган, коомдук мамилелердин бардык чөйрөсүн камтыйт;

- юридикалык жоопкерчилик, укукту жана мыйзамдуу кызыкчылыктарды бузуудан же милдеттерин аткармаганда же жетишсиз аткарганга келип чыгат;

- юридикалык жоопкерчиликти практикада колдонуу чарасы ыраттуу жана карама-каршылыксыз болушу керек;

- санкциялар укук бузуунун оордугуна жана анын мүнөзүнө, юридикалык жоопкерчиликтин тигил же бул түрүнүн мүнөзүнө жана функциясына жараша болуусу зарыл;

- укуктун өзгөчө категориядагы субъекттери үчүн юридикалык жоопкерчиликтин милдеттүүлүгүн эрежеден (тартиптен) чыгарып таштоо, алып салууга жол коюлбайт;

Демек, бул негиз боюнча мыйзамдуулуктун негизги талабы, мыйзамда көрсөтүлгөн жана мыйзамдын чегинде гана жасалган жоруктар үчүн жоопкерчиликке тартылат.

Кепилдик негизи – мамлекетте таасирсиз, натыйжалуу механизмдерсиз бекем мыйзамдуулукту камсыздоо мүмкүн эмес.

Мыйзамдуулук менен маданияттын, ыймандуулуктун, руханий идеялардын, адилеттүүлүктүн ортосунда ажыралгыс биримдик, байланыш бар. Анткени мыйзамдуулук адамдардын билимине, тажрыйбасына, эс-акылынан, ыймандуулугунан сырткары жашай албайт. Демек, маданият мыйзамдуулуктун негизи катары кызмат кылат, ал эми мыйзамдуулук коомдогу укуктук маданияттын калыптанышына алып келет. Адилеттүүлүк мыйзамдуулуктун негизи болуп эсептелет, себеби чыныгы мыйзамдуулук дайыма адилеттүү болуу керек.

Акыркы, күнөөсүздүктүн болжому – бул ар бир жарандын күнөөсү далилденмейинче күнөөлүү деп эсептелбейт. Конституцияда көрсөтүлгөн:

1. Ар бир адам мыйзамда каралган тартипте күнөөлүү экени далилденмейинче жана соттун чечими мыйзамдуу күчүнө киргени аныкталмайынча кылмыш жасаганга күнөөлүү деп эсептелбейт. Бул принциптин бузулушу материалдык жана моралдык зыяндын орду сот аркылуу толтуруп берилүү үчүн негиз болуп эсептелет.

2. Эч ким өзүнүн күнөөсүздүгүн далилдөөгө милдеттүү эмес. Күнөөлүү экенине карата ар кандай шектенүү айыпталуучунун пайдасына чечмеленет.

3. Эч ким кылмыш жасаганын өзү мойнуна алганынын негизинде гана соттолушу мүмкүн эмес.

4. Жазык иши боюнча күнөөнү далилдөө түйшүгү айыптоочуга жүктөлөт. Мыйзамды бузуу менен алынган далилдер күнөөнү негиздөө жана сот актысын чыгаруу үчүн пайдаланылышы мүмкүн эмес. [1:26]

Мындай беренелер кылмыш жаза жана административдик процесстерде ушундай тартип сакталат, ал эми жарандык жана арбитраждык процесстерде доогер тарабынан коюлуп жаткан талаптардын негизсиз экендигин жоопкер өзү далилдеши керек.

Өлкөдө чыгарылган мыйзам аркылуу, аткаруу бийлиги мыйзам алдында жумуш аткарышат, ал эми ушул чыгарылган мыйзамдардын так жана адилеттүүлүгүн кароо сот органына жүктөлгөн. Бирок азыркы учурларда бул органдардын кимиси эмне жумуш аткарышы жөнүндөгү функциялары баш аламандыкка айланып олтуруп, эч бир орган өздөрү кабыл алган ар бир мыйзамсыз кабыл алынган чечимдерге жооп бербей калышкан учур. Укук коргоо органдары тарабынан жөнөтүлүп жаткан жарандык жана кылмыш-жаза жоопкерчилик процессуалдык документтерди, биринчи баскычтагы соттук кароо өз алдынча бир чечим кабыл алышат, бул чечимге нааразы болгон тарап экинчи баскычтагы шаардык же облустук сотко кайрылууга укуктуу. Бул экинчи баскычтагы соттук кароо учурунда, алар тараптан көптөгөн учурларда, биринчи баскычтагы соттук чечимди жокко чыгарып салган учурлар аябагандай көп учурайт. Андан кийинки үчүнчү баскычтагы Жогорку Соту ушул эле процессуалдык документтерди кароо учурунда

башка бир чечимдерди да кабыл алышат же кайра жаёы жагдайлардын пайда болуусу сыяктуу шылтоолор аркылуу процессуалдык документтерди кайра эле биринчи баскычтагы сотторго же укук коргоо органдарына кайтарып жатышат. Ошентип олтуруп, сот адилеттүүлүгү элдерге эмес, жеке өздөрүнүн кызыкчылыктарын көздүү же жогорку бир бийлик бутактары үчүн курал катары колдонулуп келе жатат. Демек, ар бир адам мыйзамда каралган тартипте күнөөлүү же күнөөсүз экени далилденбей жана соттун чечими кайсыл учурда мыйзамдуу күчүнө киргени аныкталбай калып жаткан учурлар өтө көп. Бирок ушул сот органын көзөмөлдөгөн эч бир орган же мыйзам өлкөбүздө так даана каралган эмес.

Демек, эч ким өзүнүн күнөөсүздүгүн далилдөөгө милдеттүү эмес. Эч ким кылмыш жасаганын өзү мойнуна алганынын негизинде гана соттолушу мүмкүн эмес. Өлкөбүздө жарандарыбыздын укуктарын толугу менен камсыз кылган, өтө бир күчтүү мыйзам кабыл алуубуз керек, антпесе күнөөсүз күнөөлүлөр көбөйүп, карапайым элдерибиздин 60%дай пайызы мамлекетибиз тарабынан коргоого алынышпастан соттолгон болуп калышты.

Жыйынтыктап айтканда, мыйзамдуулуктун негиздери – бул мыйзамдуулуктун мазмунун шарттоочу баштапкы, негиз салуучу идеялар, көз караштар болуп саналат. Жогорудагы айтылган негиздер мыйзамдуулукту практика жүзүндө ишке ашуу жараянында өз ара бирге аракеттенишет жана өз алдынча жашай алышпайт. Бул негиздердин баары сакталып, иш жүзүндө аткарылганда гана мамлекетте мыйзамдуулук орнойт.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы.– Б., 2010.
2. Вопленко Н.Н. Вестник Волгоградского государственного универ., серия 5: юриспруденция. №8. 2006. С.7.
3. Мелехин А.В. Теория государства и права: учеб. 2007.
4. Морозова Л.А. Теория государства и права. Учебник. 4-е издание. М., 2010.
5. Рассолова М.М., Лучина В.О., Эбзеева Б.О. М., 2000.
6. Емельянов Б.М., Правкин С.А. Теория государства и права. – Ч.2. – М., 2010.
7. Ефремов А.Ф. Теоретические и практические проблемы реализации принципов законности в Российском государстве: Автореф.дис. на соискание ученой степени докт.юр.наук. Саратов, 2001.

Рецензент: к.филос.н. Аблазов К.